

СОЦИАЛНИ ГРИЖИ И ПРИВИЛЕГИИ ЗА ЕЛИТА. КРИТИКА НА СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА ТОТАЛИТАРНАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Петър Воденичаров

От няколко години изучавам всекидневния живот и манталитет в социалистическа България, като използвам устни автобиографични интервюта, мемоарната литература и законодателството като основни източници. Интересувал съм се най-вече от промяната на социално-класовите и полови идентичности в процеса на т.нар. тоталитарна модернизация (Воденичаров, 1999).

Моят основен тезис е, че въпреки модернизационния патос тоталитарният режим в България постига една фалшива модернизация, която връща назад развитието на българското общество, съживявайки и легитимирайки някои пред-модерни родово-землячески лоялности и партийно-клиентелистски манталитет.

След 1944 г. в България започва изграждането на безкласово общество, за което се предполага, че няма да има “потиснати и унижени” и оттам - нужда от религиозна благотворителност и гражданска инициатива за закрила на социално слабите. Държавата се превръща в единствен агент на социалните грижи, като веднага след 09.09.1944 г. голяма част от социалните фондове се пренасочват от социално слабите групи към възмездяване на новите управници и техните поддръжници – най-вече групата на народните борци, по-късно наречени “активни борци против фашизма и капитализма”. Първоначално това са партизани и ятаци, които са подпомогнати заради жертвите и лишенията, които са понесли като участници в антифашистката съпротива. С течение на годините тази група непрекъснато се разширява, а привилегиите се умножават, като заедно с това мемоарната литература преувеличава и митологизира партизанската антифашистка съпротива.

През 1941 г. под ръководството на БКП в България е организирано партизанско движение, което е инспирирано и в голяма степен ръководено от съветски функционери, част от партизанските акции имат характер на лични и политически отмъщения, други са свързани със снабдяване на храна и оръжие,

осъществени са няколко успешни военни и саботажни акции (Иванов, 1974; Въоръжената борба... 1962). Повече от половината от партизаните се присъединяват към съпротивата през 1944 г., когато изходът от войната е ясен. Например във Втора въстаническа зона 54,5% от партизаните се включват в партизанските отряди през 1944 г., 39.4% - през 1943 г., 4, 52% - през 1942 г. и само 1, 7 % през 1941 г. (Дочев, 1984, с. 47). Около 84 % от партизаните са от селски произход и повечето от тях са с ниско образование (Дочев, 1984, с.111; Даскалов, 1968, с.210, Косев, 1966, 41).

Партизанският елит в БКП преувеличава собственото си антифашистко минало, като заедно с това си присвоява приносите на българския народ в антифашистката борба – приносът на Българската православна църква за спасяването на българските евреи от нацистките концлагери, съпротивата на социалдемократи и земеделци, саможертвата на войници и офицери в Отечествена война през 1944 г.

След 09.09.1944 г. партизаните заедно с политзатворниците и политемигрантите, завърнали се от СССР, налагат с насилие новия режим: т. нар. “Народен съд” от 1944 г. унищожава голяма част от политическия, културния и стопанския елит на буржоазна България, като издава 9 155 присъди, от които 2 730 смъртни и 1 305 доживотни (Калинова, 2000, с. 32), около 25 000-30 000 “класови врагове” са избити без съд и присъда (виж Огнянов, 1993, с.27); от 1944 година стотина “трудоово-образователни общезития” за “политически опасни елементи” (трудоови лагери) възникват с хиляди задържани и малтретирани - между 20 000 и 200 000 според Цв. Тодоров (Todorov, 1999).

Първоначално Министерството на социалните грижи подпомага с парични суми и безплатен ремонт на жилищата семействата на убити антифашисти - *Закон за подпомагане на жертвите в борбата против фашизма и капитализма* (Държавен вестник /ДВ/, 224, 12.10.1944). Този закон справедливо възмездява жертвите в антифашистката борба и е израз на историческа справедливост. На 01.07.1945 г. *Допълнение към закона* разрешава на *незаконните съпруги на народните борци*, тези, с които те са живели, без да имат сключен брак, да получат също финансова помощ. На 12.08.1945 г. ново *Допълнение към закона* включва сред подпомаганите и помощниците ятаци - *тези, които са давали подслон на народните борци* - най-вече роднини и приятели съселяни и някои леви интелектуалци и представители на преследваните етнически малцинства (евреи и цигани) в големите градове. През 13.05.1946 г. е прието друго *Допълнение*, което постановява финансова подкрепа за кръвните роднини на героите антифашисти до трета степен на родство и за роднините по сватовство до първа степен на родство. На 28.06.1946 г. с друго *Допълнение* непълнолетните братя и сестри на *народните герои* също са включени в групата на подпомаганите (виж Константинов, 1980). Така от подпомагане за индивидуални лишения и заслуги в антифашистката съпротива законът се превръща в

родово-партийно привилегироване.

Така според Милчо Лалков, *“Веднага след септември 1944 се полага началото на формирането на една по същество антиконституционна и античовечна система на привилегии, която облагодетелства отделни категории граждани и ги противопоставя на основната част на обществото”* (М. Лалков и др., 1992).

На 24.10.1944 г. излиза *Наредба-закон за признаване на правата на висшисти при заемане на държавна, общинска и обществена служба на писателите, членове на Писателския съюз, които нямат висше образование* (писатели-партизани), с което се заобикаля Законът за длъжностите, цензовете и заплатите. Поставя се началото на законодателна практика, довела до депрофесионализиране и клиентелизъм.

На 28.10.44 г. излиза *Наредба-изменение и допълнение в правилника за назначаване, преместване, съкръщаване, уволнение и за състезателен изпит на учителите в гимназиите и гимназиалните класове*, който определя следния ред на назначаване: (1) партизани и съпрузи на партизани; (2) съпрузи и деца на убити от фашистката диктатура; (3) политзатворници и техни съпрузи; (4) уволнени по член 20 от ЗЗД и член 70 от ЗНП; (5) активно подпомагалите партизанската борба; (6) останалите без работа поради обвинения в левичарство и и антифашизъм... на последно 11-о място са *съкратените от други селища учители с минимален успех “много добър”* (М. Лалков и др., 1992).

През 1950 г. излиза *Постановлението за създаване на истинска народна интелигенция*, която позволява на *народните герои* и техните помагачи да бъдат приемани без изпити и без образователен ценз във висшите учебни заведения - липсата на средно образование се компенсира с предварително обучение от 6 до 12 месеца в т.нар. *работнически факултети (рабфак)* (Чичовска, 1994-1995, с. 90-91). Тази практика продължава до 1989 година. Размера на финансовите помощи непрекъснато се увеличава и голяма част от социалните фондове се изразходват за подпомагането на *народните герои*.

Законът за пенсиите от 1957 г. определя *пенси* за особени заслуги и *народни пенсии*, сумите надвишават многократно сумите за инвалидност например. Определени са 3 категории, определящи размера на народната пенсия:

Първа – членове на централните, областните или окръжните ръководства на политическите и антифашистки организации, както и на сътрудници към централните ръководства; командири, началник-щабовете и политкомисари или интендантите на бригади, дружини и на отряди и техните заместници;

Втора – членове на ръководствата на политическите и антифашистките организации в околиците и районите, както и сътрудници към областните и окръжните ръководства; командири, политкомисари на чети и техните заместници;

Трета – други участници в борбата против фашизма и капитализма.

На 30.09.1959 г. Секретариатът на ЦК на БКП институционализира съществуването на специална привилегирована група – *активни борци против фашизма и капитализма* в 4 степени в зависимост от приносите и препоръките.

Първа категория се разширява и включва загиналите в борбата дейци; осъдените на смърт, политзатворници и политемигранти, прекарали общо в затворите, концлагерите и в емиграция 5 или повече години; лицата, които са били партизани повече от 1 година.

Втора категория включва лицата, които са били партизани повече от 6 месеца, политзатворници, концлагеристи, политемигранти повече от 2 години.

Трета и четвърта категория включват поддръжници и помагачи на партизаните и други участници в антифашисткото движение.

Всяка прослойка от тази класа се ползва с определени привилегии, а за получаването на такъв статут са необходими от 3 до 5 свидетелства на други активни борци (Централен държавен архив /ЦДА/, ф. 1-Б, оп. 5, а.е. 391). На 25.08.1969 г. е приет *Специален декрет № 31* за “подобряване на материалното и социалното положение на революционните кадри”, който разширява и стратифицира привилегиите (ЦДА, ф.1-Б, оп. 35, а.е. 801, л. 3, 45-51). Държавен вестник, бр. 97 от 16.12.1969 г. в *Изменение и допълнение на Правилника за прилагане на Закона за пенсиите* увеличава размера на народните пенсии на активните борци съобразно новите категории. Народната пенсия е допълнителна към пенсията за старост. На 01.01.1970 г. *Допълнение към закона* определя по-ниска пенсионна възраст за изслужено време и старост на активните борци: 55 години за мъжете и 50 - за жените, и изискване за 15 години минимален трудов стаж.

Народните герои се превръщат в специална прослойка, поставена над законите и регламентите, засягащи обикновените граждани: ако двама активни борци кандидатстват за една и съща работа, наредба позволява и на двамата кандидати да бъдат назначени; ако активните борци не искат да излезнат в пенсия, те не трябва да бъдат принуждавани да се пенсионират; активните борци имат право на допълнителна пенсия при пенсиониране, право на по-високи пенсии, право на специални медицински грижи, достъп до специални аптеки, болници, магазини, курорти, балнеолечебници и ловни стопанства, жилищни фондове, право на жителство в големите градове, право да записват средни специални и висши училища без конкурсни изпити, предимства при назначаване на работа и т.н. Привилегиите обхващат почти всички сфери на социалния живот, така например дори *Наредбата за ползване на публичните бани* (ДВ, 100, 26.12.1969) съдържа специални клаузи за народните герои: деца под 5 години и активни борци против фашизма и капитализма имат право на безплатно ползване на къпалните; народните герои имат право на безплатен чаршаф и кабина, ако имат лекарско предписание. От края на 60-те години някои от привилегиите на активните борци започват да се предават и на техните деца и внуци.

Социалната политика на тоталитарния режим легитимира и институционализира някои предмодерни селско-родови мрежи и партийно-клиентелистски манталитет и те започват да играят решаваща роля в управлението на държавата. Системата на произволно даване и отнемане на социални права и грижи, както и пълният социален контрол над личния, професионалния и гражданския живот дискредитират идеята за справедливо социално-демократическо общество и правят труден прехода към модерно гражданско общество.

Библиография

1. **Воденичаров, 1999:** П. Воденичаров, К. Попова, А. Пашова. *“Моето досие, пардон биография”*. *Българските модернизации (30-те, 60-те години) - идеологии, дискурси, идентичности*, Благоевград.
2. **Въоръжената борба, 1962:** Въоръжената борба на българския народ против фашизма. Документи, София.
3. **Даскалов, 1968:** Д. Даскалов. *Съпротивата в V въстаническа оперативна зона*, София.
4. **Дочев, 1984:** Д. Дочев, *Семената на бурята*, Пловдив.
5. **Лалков, М., Огнянов, Л.** *Народна демокрация или диктатура*, С., 1992.
6. **Иванов, 1974:** Ив. Иванов, Въоръжената борба на българския народ в цифри. В: *Векове*, 4-5, София.
7. **Калинова, 2000:** Ев. Калинова, И. Баева. *Българските преходи 1944-1999*, София.
8. **Константинов, Н., 1980:** Обществено подпомагане в България (09.09.1944 – 1948). В: *Годишник на кадрите по научен комунизъм*, кн. 2, София, 1980.
9. **Косев, 1966:** К. Косев. Организационно развитие, командване и социално-политическа характеристика на Горнооряховския партизански отряд. *Исторически преглед*, 5.
10. **Огнянов, Л. 1993:** *Държавно-политическата система на България 1944, С., 1948.*
11. **Чичовска, В. 1994-1995:** Просветна политика в България 40-те - 50-те години. *Исторически преглед*, кн. 2, 59-107.
12. **Todorov, 1999:** Tz. Todorov. *Voices from the Gulag. Life and death in communist Bulgaria*, Pen state University press.

SOCIAL CARE AND PRIVILEGES FOR THE ELITE. CRITICAL ANALYSIS OF THE SOCIAL POLICY OF THE BULGARIAN TOTALITARIAN STATE

Petar Vodenicharov

I will focus my attention on the way antifascist rhetoric was misused by the Bulgarian socialist state elite for the institutionalization of the special social privileges for the communist party members and their most loyal supporters. The state social policy was of granting special privileges to the groups supporting the totalitarian regime (the group of so called “active fighters against capitalism and fascism or people’s heroes”; the group of “honored representatives of the creative inteligencia” and “work heroes”). The policy of arbitrary granting/depriving of social rights and support was an essential tool of social control of the citizens of the totalitarian state. The policy legitimized and institutionalized informal pre-modern clan and native place loyalties to play the most decisive role for the government of the state. The social system of total control on the public and personal life and arbitrary social care and support discredited the idea of socialist society, which makes so difficult the post-totalitarian transition to modern democracy of citizen freedom, responsibility and support.